

**10 02 22 ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ЕВРОПЫ, АЗИИ,
АФРИКИ, АБОРИГЕНОВ АМЕРИКИ И АВСТРАЛИИ**
**10 02 22 LANGUAGES OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES OF EUROPE,
ASIA, AFRICA, NATIVES OF AMERICA AND AUSTRALIA**

УДК 81
ББК 81.2-2

КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ СОМАТИКӢ ДАР АШӢОРИ УНСУРИИ БАЛХӢ	<i>Абдуллоева Гулноза, докторант (Phd)-и кафедраи забони тоҷикии МДТ «ДДХ ба номи академик Б. Гафуров» (Тоҷикистон, Хуҷанд)</i>
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛОЖНЫХ СЛОВ С СОМАТИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ В ТВОРЧЕСТВЕ УНСУРИ БАЛХИ	<i>Абдуллоева Гулноза, докторант (Phd)кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)</i>
THE USE OF COMPOUND WORDS WITH SOMATIC COMPONENT IN UNSURI BALKHI'S CREATION	<i>Abdulloyeva Gulnoza, Doctoral student (Phd) of the Tajik language department under SEI (State Educational Institution) "Khujand State University named after academician B. Gafurov" (Tajikistan, Khujand), E-MAIL: 7129111ag@mail.ru</i>

Калидвожаҳо: калимаи мураккаби соматикӣ, Унсури, воҳиди маъхазӣ, ҷузъҳои калимаи мураккаб, сермаъноӣ, ҳалқаи синонимӣ

Калимаҳои мураккаби соматикӣ ашъори Унсури Балхӣ таҳқиқ шуда, мавқеи ин гурӯҳи калимаҳо дар ифодаи мафҳумҳои гуногун нишон дода шудааст. Зикр гардидааст, ки ҷузъҳои калимаҳои мураккаби соматикӣро, ба истиснои калимаҳои **муҳибрӯй** ва **қандлаб** вожаҳои ноби тоҷикӣ ташиқ мекунад: **дастбоф, гармсар, рӯйбиҳишт, дилором...** Ҳамзамон муаллиф дар асоси нишон додани равандҳои маъноии калимаҳои мураккаб воҳидҳои маъхазии онҳоро муайян карда, имкониятҳои сермаъно гаитани онҳоро дақиқан инъикос намудааст. Дар асоси маводи фактологӣ бо қолабҳои каммаҳсули калимасозии мураккаб фаровон корбаст гардидани вожаҳо ва калимаҳои нодири забони тоҷикиро фарогир будани маводи ашъори шоир исбот гардидааст, ки барои ниғаҳдошти асолати забони тоҷикӣ мусоидат хоҳад кард.

Ключевые слова: сложные слова, соматический компонент, Унсури Балхи, исходные единицы, компоненты сложных слов, полисемия, синонимическая цепочка

Проанализированы сложные слова с соматическим компонентом в творчестве Унсури Балхи, показано место этих слов в различных выражениях. Также отмечено, что, за исключением некоторых слов, в том числе **муҳибрӯй** и **қандлаб**, компонентами изучаемых слов являются исконно таджикские слова, например **дастбоф, гармсар, рӯйбиҳишт, дилором**. На основе толкования сложных слов определяются их исходные единицы и точно отражаются возможности их полисемии. На основе богатого фактологического материала доказано, что в творчестве Унсури имеются слова, составленные по редким схемам, что способствует дальнейшему сохранению

уникальності таҷикского языка. Особо отмечается высокая частотность сложных слов с соматическими компонентами в творчестве Унсуре Балхи. Также подчеркивается, что в стихотворениях поэта чаще встречаются сложные слова с двумя исконно таҷикскими компонентами типа **шоддил, гармсар**.

Key-words: *compound words, somatic component, Unsuri Balkhi, initial unit, components of compound words, polysemy, synonimical chain*

The article presents an analysis of compound words with a somatic component in Unsuri Balkhi's creation, the place of these words is shown in different expressions; the author also underscores that except certain words, those ones of muhibruy and kandlab inclusive, the components of the words studied are primordially Tajik ones, for example, dastbof, garmsar, ruybikisht, dilorom. Proceeding from interpretation of compound words, the author determines their initial units; potentialities of their polysemy being accurately reflected. Being designed on the premise of rich factological material, it is proved that in Unsuri's creation there are words composed in pursuance with rare schemes; the fact promoting further preservation of Tajik language uniqueness. High frequency of compound words with somatic components in Unsuri Balkhi's creation is marked especially. It is also underlined that in the poet's verses compound words with two primordially Tajik components of shoddily, garmsar type are occurred more frequently.

Маликушшуаро Унсуре Балхӣ аз зумраи шоирони пешдасти дарбори Султон Маҳмуди Ғазнавӣ буда, бештар аз қасидаҳои мадҳиявӣ истиқбол кардааст, вале ҳаргиз ин нуқта арзиши маониву забонии ашъори ӯро паст карда наметавонад ва ба қавли устоди равоншод Абдулманнони Насриддин «Унсурӣ шоире ҳакиму донишманд, соҳиби сабки матин ва каломӣ пухтаву рехта мебошад» (10, с.120). Як назари иҷмолӣ ба забони шеъри Унсурӣ тақозо мекунад зимнан қайд намоем, ки дар абёти ӯ беҳтарин асилвожаҳои тоҷикӣ ҷой гузидаанд:

*Саргаштаи чархи лочвардем ҳама,
То дарнигаред, дар навардем ҳама (5, с.318).*

Дар ин байт ҳамагӣ вожаҳои ноби форсии дарӣ буда, ҳунари забондонии шоирро таҷассум мекунад. Боиси таассуф аст, ки дар мавриди забони ашъори Унсурӣ кори назаррасе ба анҷом нарасидааст ва танҳо ишораҳои умумӣ дар доираи адабиёти асрҳои X – XI дар асарҳои Е. С. Бертелс (2), А. Насриддин (10) ва М. Қосимова (9) вучуд доранд. Бинобар ин, дар мақолаи мазкур як чанбаи забони ашъори шоир - калимаҳои мураккаби соматикӣ (типи тобей) мавриди пажӯҳиш қарор ёфтааст, зеро ин намуди калимаҳо бештар вақт барои баёни матлаби шоир мувофиқ афтадаанд:

*Ҳама сияҳдиду оташҳисому рӯйинтан,
Муҳибрӯю балофеълу аҳриманпайкар.
Ҳама заминҷигару кӯҳсабру соқатеғ,
Сипеҳр тохтану бодгарду абрсинар (5, с.138).*

Таҳлили амиқи ин калимаҳо нишон медиҳад, ки ҷузъҳои соматизмҳо (калимаҳои ифодагари узви инсон) дар ташаққули калимаҳои мураккаб назаррас аст: **сияҳдил, рӯйинтан, муҳибрӯй, аҳриманпайкар, заминҷигар**. Мақолаи мазкур дар асоси маводи гирдомада аз рӯи «Девони Унсуре Балхӣ» бо таҳияи Муҳаммади Дабирисиёкӣ (5), ки камтар аз 3 ҳазор байтро дар бар мегирад, рӯи қор омадааст. Дар маҷмӯъ зиёда аз 80 калимаи мураккаби соматикӣ ашъори Унсурӣ муайян карда шуд. Мақсад аз таҳқиқи мавзӯи мазкур на танҳо нишон додани ҳисоби омӯрӣ ва шакли сохтори калимаҳо, балки муайян кардани воҳидҳои маъхазӣ ва заминаҳои пайдоиши калимаҳои мураккаби нав аст.

Ба гуфтаи забоншинос Ф. Амонова «Тахлили воқеият мураккаб ва абстракт маҳсуб меёбад. Дар ин сурат чузъи семантикии барнома ҳангоми махлутшавӣ байни элементҳои воқеият зухур мекунад. Чанбаи динамикии омӯзиши калимасозӣ, пеш аз ҳама, тадқиқи калимасозиро ҳамчун системаи динамикии тақозо менамояд, ки асоси таъиноти он аз ташаккули воҳиди нав дар ҷараёни нутқ иборат аст. Аз ин рӯ, калимасозӣ ҳамчун як чузъи забоншиносӣ моҳиятан на танҳо “чи гуна сохта шудани калима”, балки “чи гуна калимаҳо сохта мешаванд” – ро шарҳу эзоҳ медиҳад (1, с.8). Мутобик ба ин нақш ва мақоми ҳар як соматизмро дар созмонёбии калимаҳои мураккаб дар дастабандии зерин таҳлил менамоем:

Чузъи **дил** ҳамчун чузъи якум ва чузъи дуюм аз сермахсултарин соматизм дар таркиби калимаҳои мураккаб ба ҳисоб рафта, 23 воҳиди луғавӣ бо ҳамин чузъ омадааст: **дилором, дилтанг, равшандил...** Ин калимаҳо асосан барои ифодаи тасвири сифатҳои маҳбуба: **дилафрӯз, дилситон, дилбар, сангдил**; нишон додани ҳолатҳои равонии инсон: **шоддил, дилтанг, дилшикаста, дилозурда**; баёни ботину сирати одамӣ: **бинодил, равшандил, сияҳдил** омадаанд. Азбаски ҳуди калимаи **дил** сермаъност, ҳангоми бо чузъҳои дигар пайвастан ассотсатсияҳои зиёди маъноиро аз сар гузаронида, маъниҳои нава ба бор меорад:

*Дили ман доира гаит, эй шигифто,
Мар ўро нуқта он **дилбанд** холо (5, с.4).*

Ва ё:

*Яке чун сурхгул бехору **дилбанд**,
Яке чун наргису хораи ҷигархор (5, с.162).*

Калимаи **дилбанд** дар қатори калимаҳои сермаъно қарор дошта, 3 маъноиро ифода мекунад:

1. он ки дили касеро ба худ шефта мекунад, дилкаш;
2. маҳбуба, маъшук;
3. ҷигаргӯша, азиз, нури чашм (13, ҷ.1, с.374).

Агар дар байтҳои боло маънии аввали вожа - *чизе, ки дили касеро ба худ шефта мекунад, дилкаш* мавриди назари шоир бошад, дар байти зерин, аллакай, ба маънии дуюм-*маҳбуба, маъшук* омадааст:

*Ба маҷлис бо хирадмандон ҳамеша ду лабат хандон
Ду чашмат сӯйи **дилбандон**, ду гӯшат сӯйи хунёгар (5, с.116).*

Имрӯз ин калима асосан ба маънии сеюм, яъне *фарзанд* истеъмол мегардад.

Рӯй, рух, рухсор, чехра, ки силсилаи синонимиро ифода карда, аз вожаҳои сараи тоҷикӣ ҳастанд, дар калимасозии мураккаби шоирона ширкат кардаанд. Гарчанде мо муродифоти арабию тоҷикии дигар соматизмҳоро дар мақола сарфи назар кардаем, ҳалқаи синонимии вожаи **рӯй**ро баробар таҳлил намудем, зеро дар таркиби луғавии давраи якуми забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ҳамаи онҳо фаъол буданд. Дар ин сарсилсила вожаи **рӯй** сермахсул буда, 12 калимаи мураккаб дар ашъори Унсурӣ бо ҳамин чузъ ба қор рафтааст: **бутрӯй, рӯйбанд, деборӯй, рӯйбиҳишт, парирӯй, некрӯй, муҳибрӯй, мохрӯй, хубрӯй, пардарӯй, обрӯй, кундрӯй**. Ҷамзамон шоир аз калимаҳои **паричехра, хубчехр, гулрух** ва **гулрухсор** чанд маротиба истифода бурдааст. Чунин ҳам шудааст, ки дар як порча ҳамчун ҳалқаи синонимӣ калимаҳои мураккаб бо чузъҳои **рӯй, чехра, рухсор** тақроран омадааст:

*Суманбӯе, шабаҳмӯе, балочӯе, ҷафозӯе,
Паризоде, **парирӯе, паричехре, парипайкар...**
Дилороме, дилорое, гаманҷоме, гамафзое,
Накӯрӯе, накӯрое, ба ҳусн андар ҷаҳон сарвар (5, с.112).*

Ва ё:

*Умуди заррин бо гавҳари камар шамшер,
Силоҳи нағзу **париҷехрағони гулрухсор** (5, с.76).*

Дар адабиёти мо бехтарин қасидаҳоеро, ки нафосати табиат бо балоғати сухан даромхтааст, ба калами шоирони қарни X-XI, аз ҷумла, Унсурӣ Балхӣ мансуб медонанд. Бинобар ин бисёр вожаҳои мураккаб низ мафҳумҳои ғайримаъмулии табииро касб кардаанд. Чунончи:

*Рӯйбанди ҳар заминне ҳуллаи чинӣ шавад,
Гӯшвори ҳар дарахте риштаи гавҳар шавад (5, с.24).*

Рӯйбанд порчаи матоест, ки бо он рӯйро мепошанд, чашибанд, ниқоб, бурқаъ (13, ҷ.2, с.160). Дар байти мазкур ба маънии *рӯйпоши* замин омада, *набототу рустанӣ* дар назар дошта шудааст. Дар мавқеи дигар шоир бо истифодаи калимаҳои мураккаби соматикӣ, ки аслан, барои тасвири сифоти маъшук маъмул гаштаанд, манзараи дилкаши кӯҳсорро ба намоиш гузоштааст:

*Афсари симин фуру гирад зи сар кӯҳи баланд,
Боз **миночаиму деборӯю мушкинсар** шавад (5, с.24).*

Аз маҷмӯи калимаҳои, ки бо соматизмҳо калимаи мураккаб сохтаанд, дар ашъори Унсурӣ ду вожа мансуб ба забони арабӣ ҳастанд: **муҳибрӯй** ва **қандлаб**. Дигар боқимонда ҷузъҳои калимаҳои мураккаби соматикӣ ҳама мабдаи тоҷикӣ доранд. Вожаи **қанд** дар забони тоҷикӣ тамоман ҳазм шуда рафта, **қандлаб** низ дар ашъори шоирони гуногун ба назар мерасад:

Унсурӣ:

*Нигори қандаҳорӣ **қандлаб** нест,
Ту **қандинлаб**, нигори қандаҳорӣ (5, с.281).*

Камоли Хучандӣ:

*Зи ҷаври **қандлабе** гарм рафт ашки Камол,
Ба тозёнаи Ширин давонда Гулгун (13, ҷ.2, с.673).*

Аммо калимаи **муҳибрӯй** аз вожаҳои ғайримаъмулест, ки аз доираи ашъори Унсурӣ берун нарафтааст ва дар фарҳангномаҳои ба мо дастрас шарҳу тавзеҳ наёфтааст. Ҷузъи якуми вожа - муҳиб дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънии “бохайбат, саҳмнок, касе ё чизе, ки аз вай метарсанд, ҳавлангез” ташреҳ ёфтааст (13, ҷ.1, с.800). Пас, вожаи **муҳибрӯй** ифодагари “шаҳс ё чизи рӯяш бохайбату ҳавлангез” буда метавонад. Дар байти зерини Унсурӣ омадааст:

*Ҳама сияҳдиду отаиҳисому рӯйинтан,
Муҳибрӯю балофеълу аҳриманпайкар (5, с.138).*

Дигар аз вожаҳои пуркор дар калимасозии мураккаби соматикӣ **даст** маҳсуб ёфта, дар маводи зердастӣ 10 воҳиди луғавӣ бо ҳамин ҷузъ, ки ҳамчун ҷузъи асосӣ ва ҳамчун ҷузъи тобеъ иштирок кардааст, истеъмол шудааст: **дастрас**, **пешдаст**, **чирадаст**, **дастбурд**, **шамшердаст**, **дастхуш**, **дастгузор**, **тангдаст**, **дастбоф**, **дароздаст**. Бо ҷузъи **даст** калимаҳои мураккабе созмон ёфтаанд, ки дар қолабҳои нодир ва каммаҳсули забони тоҷикӣ рӯйи қор омадаанд. Вожаҳои **дастхуш** ва **дастбурд** дар ҳамин радифанд. Вижагии ин ду вожа дар он аст, ки яке аз ибораи изофӣ тариқи “факки изофат” сохта шуда, дигаре аз рӯйи таркиби морфологӣ аз исм ва асоси замони гузаштаи феъл иборат аст, ки ин қолаб дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ниҳоят каммаҳсул аст. Бо соматизмҳо калимаҳои **пуштбаст** (дар Унсурӣ як маротиба омадааст), **дастбофт** (дар ашъори Унсурӣ дар шакли

дастбоф вомехӯрад), **пойбаст** (13, ҷ.2, с.72) ва **рӯйдоду дилчуст** (дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” шарҳ наёфтаанд) низ бо ин қолаб созмон ёфтаанд.

Аз рӯи ифодаи маънӣ вожаи **дастбурд** сермаъно буда, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин маънидод шудааст: 1. ғалаба, фатҳу нусрат; 2. муваффақият, кори муваффақиятовар; 3. чувтӣ, чолокӣ, корнамоӣ; 4. ғорат, тороч, яғмо; 5. ғанимат, моли ба даст овардашуда (13, ҷ.2, с.347). Ба андешаи мо, омили сермаъноии калимаи мазкур ба сермаъноии ҷузъҳои асоснокунандаҳо ё худ воҳиди маъхазии мухталифро соҳиб будани он вобаста аст. Чунончи калимаи **даст** дар адабиёти мо ба 9 маънӣ омадааст: 1. узви бадани инсон аз шона то нӯги ангуштон; каф ва панҷаи даст; 2. маҷ. паҳлӯ, ҷанб, тараф; 3. маҷ. баргарӣ; забардаст; ғалаба; 4. маҷ. мансаб, амал, рутба; 5. бор, мартаба, қарат, дафъа; 6. навбат (дар киморбозӣ); 7. маҷ. қабил, тавр, ҳел, навъ; 8. маҷ. ҳолу аҳвол, вазъ; 9. нумеративи маҷмӯи чизҳои якҷинса (13, ҷ.1, с.340). Ҳамзамон таркибҳо ва ибораҳои наздик ба калимаи мураккаб *даст бурдан аз касе, чизе, даст бурдан ба чизе* низ мавҷуданд (13, ҷ.1, с.341). Ҷузъи дуҷумлаи калимаи мураккаб **бурд** бошад, дар навбати аввал асоси замони гузаштаи феъли *бурдан* буда, дар навбати дуҷумлаи даст сурати субстантиватсия шудан ғалаба дар мусобика ва бозиро ифода мекунад. Дар ҳамин ҳолат бо кадом маъно дар таркиби калимаи мураккаб омадани ин калима барои муайян намудани маънии аввалини калимаи **дастбурд** нақши ҳалқунанда дорад. Ба таъкиди Ш. Рустамов “Муайян намудани маъноии ҷузъҳои калимаи мураккаб яке аз масъалаҳои мушқил ва басо нозук мебошад. Таҳлили дурусти грамматикӣ калима бошад, танҳо вақте имконпазир мегардад, ки маъноии ҷузъҳои он аниқ қарда шавад” (5, с.148).

Аслан, феъли **бурдан** ба маъноҳои 1. бо восита ё бевосита аз як ҷо ба ҷойи дигар интиқол додани касе ё чизеро; 2. кашидан, ҷазб намудан; 3. гирифтани, ба даст овардан, ҳосил кардан; 4. дур кардан, рафъ кардан, аз миён бардоштан; 5. муваффақ шудан, ғолиб омадан; 6. ситондан, рабудан, кашидани гирифтани; 7. маҷ. таҳаммул кардан, тоқат овардан, аз сар гузаронидан; 8. феъли ёридиҳанда дар феълҳои таркибии номӣ дар забони адабии тоҷикӣ мустаъмал аст (13, ҷ.1, с.214). Ба андешаи мо дар таркиби калимаи **дастбурд** ҷузъи дуҷумлаи ҳамчун асоси замони гузаштаи феъли **бурдан** қарор дошта, асосан, ба маъноҳои якуму панҷум дарк мешавад. Гап дар сари он аст, ки дар забон бисёр вақт калимаҳои мураккаб аввал тамоман бо маъноҳои дигар ташкил шуда, оҳиста-оҳиста маъноҳои нави маҷозӣ касб мекунанд ё ин ки маъноии яке аз ҷузъҳои калимаи мураккаб фаъол гардида, маъноии аслии калима баъзан фаромӯш ҳам мешаванд. Инчунин “...чи аз назари системаи номинатсия ва чи аз нигоҳи банизомдарории воҳидҳои синтаксисӣ калимаҳои муштак ва ғайримуштак ҳамчун эквивалент ва воҳиди баробарҳуқуқ зухур мекунанд. Ҳамчунин дар хусуси баробарҳуқуқии калимаҳои муштак ва ғайримуштак аз нигоҳи функсияшон дар ҷумла метавон сухан ронд” (1, 348).

Калимаи **дастбурд** ҳам якбора ба маъноии ғалаба ва фатҳу нусрат созмон наёфта, балки сараввал *чизе, ки ба даст бурдааст* – ро баёнгар буд, сипас *чизи – бурди ба даст овардаи қиморбозонро* ифода кард, баъдан дар як вақт ҳам ба маъноии маҷозии *дуздӣ* ва ҳам ба маъноии *ба яғмо бурдан* (ба моли касе даст бурдан), ки амалҳои шабеҳи якдигаранд, истеъмол шуд, дар охир мантиқан касе моли мардумро ба яғмо мебарад, ки ҷоеро забт қарда, ғолиб омада бошад ва аз ҳамин пас маъноии ғалаба ва фатҳу нусратро ба худ гирифт, яъне агар зинаҳои маъноии нав касб қардани калимаро мувофиқи ташреҳи соҳибони фарҳанг назар кунем, маъноии аввалаи калима дар охир қарор гирифтааст. Бар замми ҳамаи ин дар байти зерини Унсурӣ ин калима ба маъноии *маҳсул ва натиҷаи кори чизе* омада, бо калимаи **дастбоф** муродифоти матнӣ ташкил додааст.

Ба боғи руда гузар, **дастбофи** бод бибӯй,
Ба дашти сода нигар, **дастбурди** абр бубин (5, 226).

Ё дар байти дигар мегӯяд:

Агарчи гавҳару нақши ҷаҳон фаровон аст,
Ҳама синоати абр асту **дастбурди** сабо (5, с.1).

Бояд қайд кард, ки баъзе калимаҳо бо сипарӣ шудани муддати мадид аз доираи истеъмоли умум дар канор монда, маҳз ба василаи калимаҳои муштак умри бардавом ёфтаанд. Вожаи **чер/чера/чир/чира** бо вучуди дар адабиёти классикии мо ғаёл буданаш, ки худи Унсурӣ низ онро дар алоҳидагӣ ба кор бурдааст, имрӯз бештар дар таркиби калимаи мураккаби **чирадаст** маъноҳои худро ҳифозат кардааст. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ҳамзамон воҳидҳои луғавии **черадил** ва **черазабон** ҷой гузидаанд, ки онҳо дар адабиёти имрӯз каммаҳсуланд ва гоҳ-гоҳе истифода мешаванд. Чуноне ки зикр ёфт, шоир онро чи дар алоҳидагӣ ва чи бо вожаи муштак дар абёташ истеъмом намудааст:

Гуноҳи душман нӯшад, чу **чера** гаит, ба авф,
Ба **черагӣ** дар авф аз шамоли ҳукамот (13, ҷ.2, с.537).
Бандагони ту камар шамшери заррин бар миён,
Пеши ту н-ояд сипоҳе, к-ат набинад **чирадаст** (5, с.275).

Вожаи **пой** низ дар созмонёбии калимаҳои мураккаб дар асрҳои 10-11 ғаёл буд, вале чанде аз ин калимаҳои мураккаб бо гузашти замон ва аз доираи истеъмом баромадан ё суғ шудани мафҳумҳои мансуби давраи муайян ниҳоят камғаёл ҳастанд. Дар ашъори Унсурӣ бо ҷузъи **пой** вожаҳои мураккаби **бодпо**, **помол**, **ҷаҳорпо**, **пойбоф**, **ҳокпо**, **пойдор**, **девпой**, **поёб** ба кор рафта, аз инҳо имрӯз калимаҳои **пойбоф** ва **девпой** камистеъмом ҳастанд. Азбаски забон таҷассумгари тағйироти ҳаёти ҷомеа аст, бисёр ё кам истифода шудани мафҳумҳо низ ба ин ҳодиса марбут аст. Аз ҷумла, камистеъмом гаштани вожаи **пойбоф** тақозои замон аст, зеро ин калима маънии *бофанда (қасе, ки бо пой мебофад)*-ро (13, ҷ.2, с.76) ифода мекунад. Дар гузашта азбаски роҳу равиши бофтан гуногун буд, вобаста ба усули кор бофандаро **пойбоф** – қасе, ки бо пой мебофад ва **дастбоф** – қасе, ки бо даст мебофад, ном мебуданд. Гарчанде имрӯзҳо касби бофанда маълум ва мавҷуд аст, он тариқи дастгоҳҳо кор карда, бо пой намебофад. Бинобар ин калимаи **пойбоф** фақат дар хотираи таърих боқӣ монд:

Гуфтам: Аз ҷуди ӯ ано бар кист?

Гуфт: Бар **пойбофу** бар зарроб (13, ҷ.2, с.76).

Калимаи дигари камистеъмомшуда ин **девпой** аст, ки маънии *тортанак, анкабут* (13, ҷ.1, с.363) ва *тезрафтор, тундрав* (оид ба асп, одам ва ғ.) (14, ҷ.1,)-ро дорад. Пеш аз ҳама ин калимаро мо таҳлили ономасиологӣ мегузаронем. Ҷузъҳои калима **пой** – асосӣ ва тобеъкунанда буда, **дев** – ҷузъи дуумро муайян мекунад ва ба он тобеъ аст. Аз ин рӯ, ин калимаи мураккаби соматикӣ типӣ тобеъро ташкил додааст. Ҷузъи асосӣ **пой** дар луғатномаҳо ба маъноҳои зерин омадааст: 1. узви бадани инсон ва ҳайвон, ки ба воситаи он роҳ мегарданд ва бадан дар он қарор гирифтааст; 2. бо изофат –қисми поёнӣ ва зерини ҳар чиз; тағ, зер, бун; 3. маҷ. охир, анҷом, интиҳо; 4. маҷ. истодагарӣ, тоқат, тобоварӣ; 5. маҷ. поя, мартаба, кадр; 6. маҷ. асл, бунёд (13, ҷ.2, с.66-67). Ҷузъи **дев** 1. мавҷуди мавҳуми афсонавии калонҷусса ва ҳавлноқ, монанди шайтон, ифрит, аҳриман, ғул ва ғ.; 2. маҷ. одами бадкор, зиштқирдор (13, ҷ.1, с.361)-ро ифода мекунад. Аз ин ҷо саволе ба миён меояд, ки кадом сифатҳо ва аломатҳои умумӣ аз маъноҳои ин ду вожа ба ҳам тавҷам омада метавонанд? Бояд тазаққур дод, ки номи бисёр ҷонварону рустани аз намуди зоҳириашон гирифта шудааст: **ҷаҳорпо** – ҳайвоноте, ки чор по доранд, **ҳаргӯш** –ҷонваре, ки гӯшаш

калон аст. Анкабут ё тортанак низ танаи лӯндаи ниҳоят хурд дошта, пойҳояш бисёри дарози нисбат ба танаи кчанд маротиба калон аст ва дар назари бинанда, аввалан, ҳамин пойҳояш диққатҷалбкунанда менамояд. Азбаски пойҳояш дароз аст, тезрафтор низ ҳаст. Хулоса, аз намуди зоҳирии анкабут ду мафҳум дар тафаккури инсоният сабт шуд: пой ва дарози калон. Пештар, ки дар байни мардум қиссаю афсонаҳои мифологӣ ривоч дошт ва ривоятҳои мифологӣ тез-тез нақл мешуданд, қаҳрамонҳои онҳо пайваста дар коргоҳи муқоисасозии одамон қарор доштанд. Бинобар ин қаҳрамони машҳури ин ривоятҳо дев низ, пеш аз ҳама, бо ҳуссаи азиму зиштнамояи худ дар хотираи инсонҳо таҷассум ёфта, оҳиста-оҳиста ин мафҳум маъноӣ калонро ҳам ифода мекардагӣ шуд. Масалан, биринчи **девзира** аз навъи дигар биринҷо дарозтар буда, монанд ба зираи калон аст. Дар таркиби калимаи **девпой** низ чӯзӣ **пой** ба маъноӣ асосӣ омада, **дев** маъноӣ дарозу калонро ифода мекунад ва дар умум *ҳашароти пояи мисли дев калонро* баён месозад:

*Зи боло фузун аст ришаи раше,
Танида дар ӯ хона сад девной (5, с.350).*

Хулоса, таркиби ашъори Унсӯрии Балхӣ вожаҳои сари тоҷикиро фаро гирифта, умдатарин ҳодисаҳои калимасозӣ дар он таҷассум ёфтааст. Аз ҷумла, калимаҳои мураккаби соматикӣ, ки аз тарафи шоир қорбаст шудаанд, як қатор вижагӣҳои назаррасро бозгӯ ҳастанд: **дастбурд**, **дастбоф**. Пеш аз ҳама, калимаҳои мураккаб дар маводи таҳлилий ниҳоят серистеъмол буда, гоҳо 4-6 байт ҳамагӣ аз чунин вожаҳо иборат ҳастанд. Баъдан, шоир калимаҳои мураккабро бештар дар ашъораш ҷой додааст, ки ҳар ду чӯзӣ калима мансуб ба забони тоҷикӣ ҳастанд. Аз 80 калимаи мураккаби соматикӣ 78 воҳиди луғавӣ аз ҳамин қабиланд: **шоддил**, **гармсар**, **шабахмӯ**. Ҳамзамон сермаъноӣ калимаҳои мураккаби соматикӣ, истифодаи гуногуни гунаҳои соматизмҳо, вожаҳои худсохти шоирона ҷиҳати забони ашъори шоирро қувват додаанд: **тирангушт**, **миночашм**, **заминчигар**.

Пайнавишт:

1. Амонова, Ф. *Проблемы деривационной ономазиологии современного персидского языка / Фируза Амонова*. – Душанбе: Дониш, 1990. – 286 с.
2. Бертельс, Е.Э. *Избранные труды. Том 1.* / Е.С. Бертельс. – М., 1960. – 556 с.
3. Ғанизода, С. *Таркиби ономазиологии калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ.* / Савринисо Ғанизода. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2016, – 188с.
4. Дабирсиёқӣ, М. *Девони Манучеҳрии Домгонӣ.* / Муҳаммади Дабирсиёқӣ. – Техрон, 1347.
5. Дабирсиёқӣ, М. *Девони Унсӯри Балхӣ.* / Муҳаммади Дабирсиёқӣ. – Техрон, 1362.
6. *Дар партави хуришед (Мунтахаби ашъори шоирони нимаи аввали асри XI).* – Душанбе: Адиб, 2011. – 480с.
7. Деҳхудо, Алияқбар. *Луғатнома. Ҷ.16 / Алияқбар Деҳхудо*. – Техрон: Интишорот ва ҷопи Донишгоҳи Техрон, 1328 (х).
8. Драганов, А.К. *О взаимосвязи синтаксических единиц словообразования: тез.докл.науч. конф.* / А.К. Драганов. – М., 1979. – С.34-35.
9. Қосимова, М. *Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X).* Қисми 1. / Мукаррама Қосимова. – Душанбе, 2003. – 490 с.
10. Насриддин, А. *Аз Рӯдакӣ то Аттот.* / Абдулманнони Насриддин. – Хуҷанд, 2017. – 384 с.
11. Рустамов, Ш. *Исм.* / Шарофиддин Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.
12. Тӯсӣ, А. *Луғати фурс.* / Асади Тӯсӣ. – Техрон, 1319. – 567с.
13. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд (дар зери таҳрири М. Шӯқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ).* – М.: Советская энциклопедия, 1969, ҷ.1. – 951с.; ҷ.2. – 952с.

14. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ*. – Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, ҷ.1. -950с.; ҷ.2. -945с.
15. *Шоҳаҳмад, А. Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ. / Абдуҷаббори Шоҳаҳмад.*- Душанбе: Пайванд, 1996. -648с.

Reference Literature:

1. *Amonova, F. The Problems of Derivational Onomasidology of Modern Persian Language. / Firuza Amonova. – Dushanbe: Knowledge, 1990. – 286 pp.*
2. *Bertels, Ye. E. Selected Works. Volume 1. / Ye. E. Bertels. Moscow, 1960. – 556 pp.*
3. *Ganizoda, S. Onomasidological Structure of Compound Words of the Tajik Language / Savriniso Ganizoda. – Khujand: Light of Enlightenment, 2016. – 188 pp.*
4. *. Divan. Under the editorship of M. Dabirsiyoki./ Manuchekhr Domgoni.– Tehran, 1347 hijra.*
5. *Balkhi, Unsur. Divan. Under the editorship of M. Dabirsiyoki./ Unsur Balkhi. – Tehran: 1362.*
6. *Selected Verses of the Poets of the first Half of the XI-th Century. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2011. – 480 pp.*
7. *Dehhudo, Aliakbar. Dictionary. V.16 / Aliakbar Dehhudo/. Aliakbar Dehhudo. Tehran: Tehran University Publishing-House. 1328 hijra*
8. *Draganov, A. K. On Mutual Connection of Syntactical Word-Building Units. Theses of Reports Presented to Scientific Conference // A. K. Draganov. Moscow, 1979. – pp. 34-35*
9. *Kosimova, M. The History of Tajik Literary Language (IX-X cc). Part 1. / Mukharrama Kosimova. – Dushanbe, 2003. – 490 pp.*
10. *Nasriddin, A. From Rudaki to Attor / Abdulmannon Nasriddin. – Khujand, 2017. – 384 pp.*
11. *Rustamov, Sh. The Noun //Sharofiddin Rustamov. – Dushanbe: Knowledge, 1981. – 218 pp.*
12. *Tusi, A. The Persian Dictionary /Asadi Tusi. – Tehran, 1319. – 567 pp.*
13. *The Dictionary of the Tajik Language. In two Volumes (under the editorship of M. Shukurov, V. A. Kapranov, R. Khoshim, N. A. Masume). – Moscow: Soviet Encyclopedia, 1969, V.1. – 951 pp; V.2. – 952 pp.*
14. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language. In two volumes. V.1., - 950 pp.; V.2 – 945 pp. – Dushanbe, 2015*
15. *Shokhahmad, A. The Glossary of Kamol Khujandi's Poetry / Abdujabbor Shokhahmad. – Dushanbe: Alliance, 1996. – 648 pp.*